

Inson Kapitalini Rivojlantirishda Raqamli Iqtisodiyotning Tutgan Roli

Davronov Qilichbek Firdavs o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

-----***-----

Annotatsiya: Mamlakatimizda bugungi kunda har bir sohada yuksalish ro'y bermoqda. Ayniqsa mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy va siyosiy islohotlar zamirida mamlakatimizni raqamli rivojlantirish alohida o'rin tutadi. Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish, uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. Taraqqiyotga erishish uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, rivojlanish strategiyasi, xizmat ko'rsatish, tovarlar.

Bugungi kunga kelib dunyoda raqamli iqtisodiyot hodisasini umumiy tushunish mavjud emas, shunday bo'lsada, uning ko'plab ta'riflari mavjud. Raqamli iqtisodiyot– jarayonlarni tahlil qilish natijalaridan foydalanish va katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash asosida turli xildagi ishlab chiqarishlar, texnologiyalar, asbob-uskunalar, tovarlar va xizmatlarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini jiddiy ravishda oshirishga imkon beradigan va raqamli ko'rinishdagi ma'lumotlar asosiy ishlab chiqarish omili deb sanalgan xo'jalik faoliyatidir. Bir tomondan, raqamli iqtisodiyotga uzil-kesil ta'rifning yo'qligi ko'plab xususiy va tor ixtisosli savollarni muhokama qilish uchun to'siq hisoblanadi.

Raqamli (e-elektron) iqtisodiyot bu – axborot, jumladan, shaxsiy axborotdan foydalanish hisobiga barcha qatnashchilarning ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uning o'ziga xos xususiyati bo'lgan iqtisodiyotdir. Bu axborot-kommunikatsiya va bank-moliya texnologiyalarining rivojlanganligi, shuningdek, birgalikda barcha iqtisodiy faoliyat subyektlari – tovarlar va xizmatlar yaratish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayoni obyektlari va subyektlarining to'laqonli o'zaro aloqa qilish imkoniyatini ta'minlaydigan infratuzilma ochiqligi tufayli mavjud bo'lishi mumkin.

Boshqa tomondan, Amazon, Uber, va boshqalar raqamli inqilobdan qanday qilib foydalanish hamda biznes yuritishning tamomila yangicha sxemalarini o'ylab topish va amalga oshirish mumkinligini ko'rsatadilar. Internet dastlab onlayn-vitorina kabi, keyinroq esa onlayn-magazin rovida oflayn-biznesga qo'shimcha sifatida ko'rib chiqilgan vaqtlar o'tib ketdi.

Hayot sahnasiga yangi avlodlar – internet tarmog'ida «yashaydigan» yoshlar kirib kelishi biznesni onlayn («raqamli») bo'lishiga olib keldi. Insoniyat global o'zgarishlar davriga qadam qo'ydi. Yaqin vaqtlarda inson hayot faoliyatining asosiy sohalari – iqtisodiyot va boshqaruv, fan va xavfsizlik bo'lgan bo'lsa, endi yangicha shakl va mazmunga ega bo'la boshladi. Insoniyat o'zgacha bo'lib qoldi, bu esa ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishiga olib kelayapti.

Raqamli texnologiyalarning hayotimizga kirib borishni davom ettirishi – kelajak dunyosiga xos bo'lgan xususiyatlardan biridir. Bu mikro-elektronika, axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyalar sohasidagi taraqqiyot bilan izohlanadi. Shunday qilib, raqamlashtirish – obyektiv, muqarrar jarayon bo'lib, uni to'xtatishning iloji yo'qdir. Raqamlashtirishga yo'ldosh bo'ladigan eng jiddiy xavf-xatarlardan biri, o'rta va past malakali ixtisosliklar orasida ommaviy ishsizlik yuzaga kelishi hisoblanadi.

O'rta sinf vakillari keskin kamayib ketishi mumkin, chunki birinchi navbatda aynan shu ish o'rinlari avtomatlashtiriladi va ular intellektual robotlar bilan almashtiriladi¹. Faol, ma'lumotli, mehnatga layoqatli aholining yetarli darajada yuqori turmush tarziga o'rganib qolgan sezilarli qismi g'arb turmush tarzi tufayli yo'l chetiga chiqib qoladi.

Biroq raqamli dunyo shu qadar tezkorlik bilan shakllanadiki, yuqori malakaga ega bo'lgan kadrlar tayyorlash jarayonini tezlashtirish ular taqchilligining oldini olishi mumkin bo'ladi. Shu sababli hozircha kim o'zgarishlarga tayyor bo'lsa, buning uchun unda hali yetarlicha vaqt bor².

To'laqonli o'zaro aloqa qilish uchun barcha iqtisodiyot obyektlari va subyektlari sezilarli raqamli tarkibiy qismlarga ega bo'lishi lozim. Masalan, hozirgi paytda avtomobilning iste'mol xususiyatlari va havfsizlik ko'rsatkichlari uning hisobiga sezilarli darajada yaxshilanadigan tarkibiy qismlari avtomobil qiymatining yarmidan ko'pini tashkil qiladi. Vaqt o'tishi bilan ko'plab tovarlar va xizmatlar qiymatining sezilari qismi uning raqamli tarkibiy qismi bilan belgilanadi.

Kognitiv texnologiyalari yordamida intellektuallashtirilgan internetda axborot izlab topish mashinalari bir so'rovga javob tariqasida minglab javoblar beradi. Bu ma'lumotlar inson idrok qilishi uchun ochiq, ishonchli va to'liq bo'lishiga musobaqalashib, to'plangan ma'lumotlarni o'zlari qayta ishlay boshlaydi va natijada bu dunyoni biz uchun "shaffof" qiladi. Bunday dunyoda aldab bo'lmaydi, chunki yolg'on darhol fosh bo'ladi, obro'-e'tibor esa eng muhim kapital hisoblanadi. Iste'molchi ishlab chiqaruvchini mustaqil ravishda topadi, avtomatik hujjat aylanmani hisobga olgan holda esa u to'gridan-to'g'ri barcha bilan o'zaro aloqa qilishi mumkin bo'ladi.

Raqamli iqtisodiyotni tashkil qilishga ikkita bir-biriga qarama-qarshi yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin: rejali iqtisodiyot va bozor iqtisodiyoti. Real hayotda amalga oshiriladigan barcha strategiyalar bu ikki yondashuvning kombinatsiyasi hisoblanadi. Ushbu nomlar tanlab olinganligi bejiz emas, xuddi shu tariqa ular reja iqtisodiyoti va bozor iqtisodiyoti bilan bog'liq tasavvurlar uyg'otishi ham bejiz emas. Raqamli iqtisodiyot tashkil qilishga bozor yondashuvida ko'zda tutiladiki, davlat optimal sharoitlar, birinchi navbatda, raqamli iqtisodiyot shakllanishi uchun qulay muhit yaratadi va bu bilan biznesning yangi sektorga o'tishini rag'batlantiradi. Optimal sharoitlar normativ-huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy xarakterdagi o'zaro bog'liq chora-tadbirlar majmuini va texnologik baza mavjudligini ko'zda tutadi. Raqamli iqtisodiyotning ijobiy samarasi sezilarli darajada uning ko'lamiga bog'liq ekanligi sababli, ushbu yondashuvni amalga oshirish uchun yetarli miqdordagi mustaqil iqtisodiyot subyektlari – xususiy biznes subyektlari mavjudligi zaruriy hisoblanadi³.

Yangi muhitga tushib qolgach, xususiy biznes davlat rivojlanish institutlari bilan hamkorlikda raqamli iqtisodiyot muhitining yanada rivojlanishini rag'batlantiradi. Umumiy huquqiy maydonda ko'plab o'sish nuqtalari shakllanib, ularning har biri mos keluvchi sanoat yoki kompaniya manfaatlariga javob beradigan o'ziga xoslikdan iborat bo'ladi. Asta-sekinlik bilan kengayar ekan, o'sish nuqtalari raqamli iqtisodiyotni barcha faoliyat sohaslarida amalga oshirgan holda bor makonlarni to'ldiradigan va bu mazkur yondashuvning asosiy ustunligi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349 sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmonini ijro etish borasida, shuningdek, respublikamizda raqamli iqtisodiyotni, davlat boshqaruv tizimida zamonaviy axborot texnologiyalarini jadal rivojlantirish bo'yicha sharoitlar yaratish, shuningdek, axborot havfsizligini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2018-yil 31-avgustda raqamli iqtisodiyotning maqsad va vazifalarini belgilab

¹Гулямов С.С., Абдуллаев А.М. Иктисодиётда замонавий ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: Impress Media, 2018

²Натаниэль Поппер. Цифровое Золото. Невероятная история биткойна или о том, как идеалисты и бизнесмены изобретают деньги заново, 2016, 350 стр.

³Ходиев Б. Ю. Цифровая экономика в Узбекистане. //Мировая экономика, 2017, №12

beradigan «O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qaror qabul qildi.

Raqamli iqtisodiyotni tashkil qilishga reja asosidagi yondashuv davlat rahbarligi ko'rsatmalari asosida raqamli infratuzilmaning bosqichma-bosqich rivojlanishni va mos keluvchi sektorlarni turli iqtisodiyot subyektlari bilan maqsadli yunaltirilgan tarzda "to'ldirish"ni nazarda tutadi. Bunda raqamli iqtisodiyot faoliyat ko'rsatishi uchun texnologik bazis va infratuzilma shakllantirish xususiy biznesning (birinchi navbatda, kichik va o'rta biznesning) rivojlanishiga xizmat qiladigan sharoitlar yaratish bilan bir vaqtda (yoki undan oldin) ro'y beradi. Rejali yondashuv doirasida texnologik bazis tor yo'nalishda, reja asosidagi raqamli iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq rivojlanadi. Qolgan texnologiyalar sust rivojlangan bo'ladi yoki import qilinadi. Ikkinchi yondashuvning asosiy ustunligi yaratilayotgan infratuzilma bazasining universalligi va tezkorligi hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot sohasida turli mamlakatlarning strategiyalari ko'plab rivojlangan mamlakatlar ro'y berishi lozim bo'lgan o'zgarishlar muqarrarligini tushunib, iqtisodiyotni raqamlashtirish tomon harakatni ongli ravishda boshladilar. Bu yo'nalishni birinchilardan bo'lib ma'lum qilgan AQSH, Yaponiya, Koreya va Xitoy bugungi kunda raqamli poygada norasmiy yetakchilar sanaladi. Ulardan keyingi o'rinlarda Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Avstraliya, Belorussiya va boshqalar turadi. Biroq agar biz ularning strategik hujjatlari va rivojlanish dasturlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ma'lum bo'lishicha, ular tarkibida quyidagilar mavjud emas ekan:

1. Raqamli iqtisodiyot ifodalangan konsepsiyasi va uning strategik ko'rinishi;
2. Raqamli iqtisodiyotning barcha jihatlarini aniq va ravshan aks ettiradigan aniqlanuv;
3. Raqamli iqtisodiyotning mavjud iqtisodiyotga ta'sirni tavsiflash (mehnat unumdorligini oshirishdan tashqari);
4. Raqamli iqtisodiyot ta'sirida boshqa sohalarda ro'y berishi mumkin bo'lgan asosiy sifat o'zgarishlarini tavsiflash.

Bu dalillarni birlashtirgan holda qayd etishga majburiyatimizki, bironta, jumladan, yetakchi mamlakatlarda ham raqamli iqtisodiyot o'zi nima ekanligi va u kelajakda qanday oqibatlariga olib kelishi mumkinligi haqida to'laonli tushuncha yo'q. Ko'rinib turibdiki, raqamli iqtisodiyot deganda, ko'plab mamlakatlar iste'molchilar bilan kommunikatsiya va to'lovlarning yangi shakllarini tushunadi, lekin iqtisodiy munosabatlar va boshqaruvning yangi shakllarni emas⁴. Ko'pchilik mamlakatlar raqamli iqtisodiyot tuzmaydi, balki mavjud iqtisodiy munosabatlarni raqamlashtirish bilan shug'ullanadi, xolos. Bu faoliyat, eskirganlik darajasi yaqqol ko'zga tashlanib turganiga qaramay, raqamli iqtisodiyot tuzishning maqsadli yo'naltirilgan jarayoni hisoblanmaydi.

Raqamlashtirish jarayonining ba'zi yetakchi mamlakatlari esa qarama-qarshi yondashuvlar tanlab olgan: AQSH bozor yo'nalishini, Xitoy esa rejali iqtisodiyotni tanlab olgan. Qolgan mamlakatlar ma'lum bir oraliq variantlarga rioya qiladi. Shuni alohida aytib o'tish kerakki, xuddi Xitoy kabi, AQSH dasturi nuqtai nazaridan biz globallashuvning yangi bosqichini ko'ramiz. Dunyodagi eng kuchli ikkita iqtisodiyot sifatida AQSH va Xitoy uchun globallashuv foydali, chunki iqtisodiy jihatdan kuchliroq bo'lgan o'yinchi doimo o'z ustunligini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Agar bu sohada AQSH ning strategiyasini batafsilroq ko'rib chiqadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyotni tashkil qilish jarayonini to'rt asosiy blokka ajratish mumkinligi ma'lum bo'ladi:

1. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitlarini yaratish;
2. Bu sohaga transformatsiya qilinishga eng tayyor iqtisodiyot subyektlarida raqamli iqtisodiyot platformalari vujudga kelishi;
3. Raqamli iqtisodiyot platformalarning o'zaro raqobat kurashi va ularning asta-sekinlik bilan integratsiyalashuvi;

⁴Аюпов Р.Х., Балтабаева Г.Р. Рақамли валюталар бозори: инновациялар ва ривожланиш истикболлари. –Т: “Фан ва технология” nashriyoti, 2018

4. Raqamli iqtisodiyot sohasidagi eng perspektiv yechimlarni butun iqtisodiyotga joriy qilish.

References

1. Abdurakhmanova, G., Shayusupova, N., Irmatova, A., & Rustamov, D. (2020). The role of the digital economy in the development of the human capital market. Архив научных исследований, (25).
2. Rustamov, D. J. (2020). THE ROLE OF EXPORT POTENTIAL IN ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT. Экономика и социум, (3), 103-104.
3. <https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact>
4. GmbH Finanzen net. 'There is no escape': Stocks, oil, and bitcoin plunge as US lawmakers fight over coronavirus rescue package | Markets Insider [Internet]. markets.businessinsider.com. [cited 2020 Mar 23]. Available from: <https://markets.businessinsider.com/news/stocks/no-escape-stocks-oil-bitcoinplunge-senate-argues-coronavirus-bill-2020-3-1029021850>
5. Rustamov, D. J. (2020). WAYS OF IMPROVING OF ATTRACTION FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Экономика и социум, (2), 52-58.
6. Jamshido'g'li, R. D., RakhmonjonZokirjono'g'li, O., & Kholdorovna, R. F. (2020). Changes in market relations in the period of market economy and their classification. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(4), 120-129.
7. Rustamov, D. (2019). STAGES OF BUDGET SYSTEM AND BUDGET RELATIONS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Студенческий вестник, (36-2), 73-75.
8. Rustamov, D. J. (2019). THE ROLE OF INVESTMENT IN SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP. Столица Науки, 29.
9. Samatov R., Rustamov D. Financial support of small and medium business: world experience. Economic Review. - Tashkent,
10. Tadjibaeva D.A., Muminov I.O. Microfinance: A Guide for Microfinance Institutions. - Т .: 2009